

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากผลการสำรวจจำนวนผู้สูงอายุ (ผู้ที่มีอายุ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป) ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ 3 ครั้งในปีพ.ศ. 2537, 2545 และ 2550 พบว่า ประเทศไทยมีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2537 มีจำนวนผู้สูงอายุ คิดเป็น ร้อยละ 6.8 ของประชากรทั้งประเทศ ปีพ.ศ. 2545 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 9.4 ผลสำรวจครั้งล่าสุด ปีพ.ศ. 2550 พบว่า ผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 10.7 และสัดส่วนระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากเดิมในปีพ.ศ. 2537 ประเทศไทยมีประชากรวัยสูงอายุไม่ถึง 1 ใน 4 ส่วนของประชากรวัยเด็ก ล่าสุดในปีพ.ศ. 2550 ประเทศไทยมีสัดส่วนของประชากรวัยสูงอายุเพิ่มขึ้นจนเกือบจะเป็นครึ่งหนึ่งของประชากรวัยเด็ก คือ ร้อยละ 47.7 ประเทศไทยจึงได้ก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุ (Aging Society) ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2548 สังคมผู้สูงอายุ หมายถึง การที่มีประชากรอายุ 60 ปี ขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งประเทศ¹ และเมื่อพิจารณาถึงอัตราส่วนการเป็นภาวะวัยสูงอายุ หรืออัตราการพึ่งพิงของวัยสูงอายุ พบว่า สูงขึ้น โดยในปีพ.ศ. 2537 มีอัตราส่วนการเป็นภาวะของวัยสูงอายุเท่ากับ 10.7 เพิ่มขึ้นเป็น 14.3 ในปีพ.ศ. 2545 และเพิ่มขึ้นเป็น 16.0 ในปีพ.ศ. 2550 หมายความว่า ประชากรวัยแรงงาน 100 คน จะต้องรับภาระในการเลี้ยงดูผู้สูงอายุ 16 คน ในขณะเดียวกัน อัตราส่วนเกื้อหนุนผู้สูงอายุมีแนวโน้มลดลง โดยในปีพ.ศ. 2537 มีอัตราส่วนเกื้อหนุนผู้สูงอายุเท่ากับ 9.3 ปีพ.ศ. 2545 ลดลงมาเป็น 7.0 และล่าสุดปีพ.ศ. 2550 ลดลงเหลือ 6.3 หมายความว่า มีคนที่อยู่ในวัยแรงงาน 6 คนที่จะเลี้ยงดูผู้สูงอายุ 1 คน อัตราส่วนเกื้อหนุนผู้สูงอายุที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง จะส่งผลกระทบต่อผู้สูงอายุในอนาคตอันใกล้ และส่งผลถึงความมั่นคงของสังคมโดยรวม คือ วัยแรงงานจะต้องรับภาระผู้สูงวัยเพิ่มมากขึ้น และในที่สุดทั้งผู้ที่อยู่ในวัยแรงงานและผู้สูงอายุจะอยู่ในสภาพที่อ่อนแอทั้ง 2 ฝ่ายไม่สามารถเกื้อหนุนกันได้

¹เกณฑ์ดังกล่าวถูกกำหนดโดยองค์การสหประชาชาติ ที่กำหนดให้ประเทศที่อยู่ในแถบเอเชียใช้เกณฑ์ อายุ 60 ปีขึ้นไป คือ ผู้สูงอายุ ในขณะที่ประเทศที่อยู่แถบยุโรป ใช้เกณฑ์อายุ 65 ปีขึ้นไป จึงจะถือว่าเป็นผู้สูงอายุ และกำหนดว่า ประเทศใดมีประชากรผู้สูงอายุมากกว่า ร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมดในประเทศนั้น ถือว่าเป็นสังคมแห่งผู้สูงอายุ (Aging Society)

นอกจากนี้ จากการฉายภาพประชากรสูงอายุ (ประชากรที่มีอายุ 60 – 79 ปี) และประชากรสูงอายุที่สุด (Oldest old คือ ประชากรที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป) ของประเทศไทยของปราโมทย์ ปราสาทกุล และคณะ² ประมาณว่าประชากรสูงอายุจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 19.6 ในปี พ.ศ. 2568 กล่าวโดยสรุป คือ ประชากรสูงอายุในประเทศไทยจะเพิ่มสัดส่วนขึ้นประมาณ 2.3 เท่าตัวในระยะเวลา 27 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2541-2568 สำหรับประชากรในกลุ่มสูงอายุที่สุด (Oldest old) พบว่า จำนวนของผู้สูงอายุในกลุ่มนี้ได้เพิ่มจากประมาณ 0.3 ล้านคนในปี พ.ศ. 2541 เป็น 0.4 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2543 และประมาณว่าจะเพิ่มขึ้นเป็น 1.2 ล้านคนในปี พ.ศ. 2568 และเมื่อดูสัดส่วนของประชากรในกลุ่มนี้แล้ว จะเห็นว่า พ.ศ. 2541 ประชากรสูงอายุที่สุดมีสัดส่วนคิดเป็นร้อยละ 0.6 ของประชากรทั้งหมด สัดส่วนนี้เพิ่มขึ้นน้อยมากใน พ.ศ. 2543 แต่สำหรับปีสุดท้ายของการฉายภาพ (พ.ศ. 2568) สัดส่วนนี้จะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 1.7

ข้อมูลจากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสังคมไทยเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ (Aging Society) แล้ว ส่วนการฉายภาพประชากรผู้สูงอายุถึงผู้สูงอายุที่สุด ของปราโมทย์ และคณะ ไปอีก 10 กว่าปีข้างหน้า สะท้อนให้เห็นว่าในอนาคตอันใกล้ประเทศไทยจะเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างเข้มข้นเช่นประเทศต่าง ๆ ในโลก

การจัดรัฐสวัสดิการให้กับผู้สูงอายุนั้นเริ่มจากในปี พ.ศ. 2496 รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่มองว่า 'รัฐเป็นผู้สงเคราะห์ประชาชน' โดยรัฐเรียกคนกลุ่มนี้ว่า 'ผู้สูงอายุที่ยากไร้ ไม่มีผู้ดูแล' จึงได้กำหนดรูปแบบการสงเคราะห์ด้วยการสร้างสถานสงเคราะห์คนชราขึ้นที่บางแคเป็นแห่งแรก ต่อมาได้มีการสร้างเพิ่มเติมกระจายไปทั่วประเทศรวม 20 แห่ง แต่รองรับผู้สูงอายุได้เพียง 3,000 คน เท่านั้น จากสถานสงเคราะห์ก็ขยายไปสู่การสร้างศูนย์บริการผู้สูงอายุอีกจำนวน 18 แห่งทั่วประเทศ เพื่อบริการด้านสุขภาพและนันทนาการต่าง ๆ จากนั้นก็ขยายไปสู่การจัดเบี้ยยังชีพรายเดือนให้กับผู้สูงอายุ ซึ่งทั้งสามลักษณะดังกล่าวล้วนแต่เป็นการสงเคราะห์ทั้งสิ้น โดยใช้เงินรวมกันถึง 4,000 ล้านบาทต่อปี แต่สามารถดูแลผู้สูงอายุได้เพียง 400,000 คนเท่านั้น ในขณะที่มีผู้สูงอายุอยู่ถึง 8 ล้านคน (2 ล้านคนเป็นผู้สูงอายุที่ครอบครัวยากจน) อีกทั้งสวัสดิการดังกล่าวเป็นไปในลักษณะสงเคราะห์ไม่ยั่งยืนขาดการมีส่วนร่วมจากผู้สูงอายุและชุมชน

ต่อมาประเทศไทยเริ่มให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุมากขึ้นเป็นลำดับโดยมีการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับผู้สูงอายุขึ้นเป็นนโยบายระดับชาติในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ที่เน้นการส่งเสริมความเข้มแข็งให้

²ปราโมทย์ ปราสาทกุล และคณะ. โครงสร้างอายุและเพศของประชากรสูงอายุในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. 2542. หน้า 49-50.

ภาคประชาสังคม องค์การธุรกิจเอกชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันทางสังคม ให้เข้ามา มีส่วนร่วมของพหุภาคีในการจัดสวัสดิการสังคมเพื่อช่วยเหลือดูแลและพัฒนาผู้สูงอายุและ ครอบครัวอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ยังมีกฎหมายที่ใช้คุ้มครองผู้สูงอายุโดยตรง คือ พระราชบัญญัติ ผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ 1 มกราคม พ.ศ. 2547 เพื่อคุ้มครองสวัสดิภาพของ ผู้สูงอายุให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และในปีพ.ศ. 2552 รัฐบาลได้ประกาศนโยบายสร้างหลักประกัน ด้านรายได้ให้แก่ผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุได้รับการดูแลช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนและ สามารถเข้าถึงสิทธิประโยชน์ได้อย่างทั่วถึง โดยการจ่ายเงินเบี้ยยังชีพให้แก่ผู้สูงอายุรายเดือน ๆ ละ 500 บาท ตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2552 เป็นต้นมา โดยมีผู้สูงอายุที่ขึ้นทะเบียนและรับเบี้ยยังชีพ ผู้สูงอายุตามระเบียบคณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติว่าด้วยหลักเกณฑ์การจ่ายเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ พ.ศ. 2552 ตามนโยบายเร่งด่วนของรัฐบาล (เมษายน-กันยายน 2552) จำนวน 3,576,661 คน รวมกับผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพตามระเบียบกระทรวงมหาดไทย ว่าด้วยการจ่ายเงินสงเคราะห์ เพื่อการยังชีพขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2548 ระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วย ค่าใช้จ่ายในการจัดสวัสดิการและการสงเคราะห์ พ.ศ. 2541 และจำนวนผู้สูงอายุที่ได้รับเบี้ยยังชีพ จากรายได้ขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ปีงบประมาณ 2552 อีกจำนวน 2,386,428 คน ดังนั้น ในปีงบประมาณ 2552 จึงมีผู้สูงอายุที่รับเงินเบี้ยยังชีพแล้วทั้งสิ้น 5,963,089 คน

จะเห็นได้ว่าผู้สูงอายุเป็นกลุ่มบุคคลที่สำคัญของประเทศชาติ ซึ่งการศึกษาจำนวนมากได้อธิบายเรื่องราวของผู้สูงอายุในฐานะภาวะของสังคม หรือกลุ่มที่มีปัญหาและความต้องการ ถูกนับให้อยู่ในวัยพึ่งพิง ไม่สามารถช่วยเหลือหรือพึ่งพิงตนเองได้ ซึ่งแท้จริงแล้วผู้สูงอายุเป็นกลุ่ม บุคคลที่ยังมีศักยภาพไม่น้อยเป็นแหล่งความรู้ คลังปัญญาของสังคม จริงอยู่ที่ร่างกายของ ผู้สูงอายุอยู่ในวัยเสื่อมถอย แต่ทุนต่าง ๆ ที่อยู่ในตัวก็สามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างมี ประสิทธิภาพ หากแต่ความแตกต่างของผู้สูงอายุไม่ได้หยุดแค่เรื่องของวัยเท่านั้น ความแตกต่าง ทางด้านเพศ กล่าวคือการเป็นผู้สูงอายุหญิงและผู้สูงอายุชายต่างถูกให้คุณค่าจากสังคมต่างกัน ดังจะเห็นได้จากงานศึกษาจำนวนมากที่ได้สร้างวาทกรรมเพื่ออธิบายความเป็นผู้สูงอายุหญิงใน มิติต่าง ๆ ดังนี้

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2539, น. 105) อธิบายถึง คนชราตามการรับรู้ของสังคม (กระแสหลัก) ว่า ค่านิยมหรือค่านิยมการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุหรือคนชราตาม การรับรู้ของสังคม นั่นคือ การเข้าวัดฟังเทศน์ฟังธรรมทั้งในวันสำคัญทางศาสนาและการทำบุญ ตักบาตรประจำวัน การหยุดทำงานประจำและหันมาทำงานเล็ก ๆ น้อยภายในบ้าน การอยู่ใน ความดูแลของบุตรหลาน การคอยดูแลและเลี้ยงดูบุตรหลานภายในครอบครัว เป็นต้น นอกจากนี้ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ได้กล่าวถึงกระบวนการมองคนชราหรือความชราไปในทางที่ติดลบ นั่นคือ

การแก่ชราหมายถึง ความอ่อนแอทางร่างกาย ความสามารถทางสมองลดน้อยลง ความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงผู้อื่นในเชิงเศรษฐกิจ ต้องเผชิญกับสภาพความโดดเดี่ยวและความสูญเสียสถานภาพทางสังคมซึ่งลักษณะการมองความชราในแง่มุมนี้สอดคล้องกับ

Cowgill and Lowell (1972, อ้างถึงใน เรื่องรอง ชาญวุฒิศิธรรม, 2547, น. 3) ที่อธิบายว่า ปრაการณที่คนชราไม่ได้รับสถานภาพที่สูงส่งเช่นในอดีต ตลอดจนไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีควมรู้ ผู้ทรงภูมิความฉลาด หรือที่ปรึกษาให้กับครอบครัว กลับกลายเป็นบุคคลที่ต้องพึ่งพิงนั้น เป็นปราคการณที่เกิดขึ้นในทุกสังคมที่กระบวนการของความทันสมัย (Modernization) เข้าไปถึง Cowgill and Lowell ได้นำเสนอแนวคิดที่ว่า ไม่ว่าสังคมนั้น ๆ จะมีประเพณีหรือวัฒนธรรมเป็นเช่นใดมา เมื่อกระบวนการของความทันสมัยเกิดขึ้นแล้ว สมาชิกเป็นคนชราในสังคมนั้น จะสูญเสียสถานภาพไปและถูกนิยามว่าจะต้องเป็นผู้ที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น หรือกลายเป็นภาระของสังคมนั่นเอง

Cowgill and Lowell เสนอว่า สาเหตุที่ทำให้คนชราต้องสูญเสียสถานภาพไปมีหลายปัจจัยด้วยกัน เป็นต้นว่า ปัจจัยทางด้านการศึกษา การศึกษาสมัยใหม่เป็นที่มาของความทันสมัยและความรู้ในเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ ในขณะที่การศึกษาแบบเก่า นั้น ผู้มีอายุมาก ย่อมมีประสบการณ์มาก การได้เห็นโลกมากจึงเท่ากับเป็นแหล่งที่มาของความรู้ ซึ่งความแตกต่างและที่มาของความรู้นี้เองที่ Cowgill and Lowell เชื่อว่าทำให้เกิดช่องว่างระหว่างวัย นอกจากนั้นยังมีปัจจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัวสมัยใหม่ เมื่อลักษณะของครอบครัวเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายไปสู่ครอบครัวเดี่ยว รวมทั้งระบบการผลิตและระบบเศรษฐกิจ ไม่ได้ผูกติดกับสถาบันครอบครัวอีก กลายเป็นระบบการผลิตที่ขึ้นอยู่กับตลาด ทุน เทคโนโลยี ทำให้คนต้องเข้าไปสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ค่าตอบแทนที่สูงในเมือง ในธุรกิจที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้คนหนุ่มสาวหลุดพ้นจากการควบคุมทางเศรษฐกิจของคนชรา และเกิดการตั้งคำถามและท้าทายถึงความสามารถของคนชราดังที่เคยเป็นมาในอดีต ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในครอบครัวห่างเหินกันมากขึ้น ตลอดจนสังคมสมัยใหม่เน้นความชำนาญเฉพาะด้าน ทำให้กระบวนการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นก่อนสู่รุ่นใหม่มีความสำคัญลดน้อยลง และวิถีชีวิตที่ต้องใช้ชีวิตภายนอกทำให้ลักษณะความเป็นปัจเจกนิยมสูงขึ้น จึงทำให้เกิดความคิดว่า ควรมีการแบ่งแยกคนชราให้ออกไปอยู่รวมกัน จะทำให้มีเพื่อนคุยกันรู้เรื่องมากกว่าที่จะอยู่รวมกันกับคนต่างวัยซึ่งต่อมาจึงเกิดเป็นแนวคิดการก่อตั้งบ้านพักคนชรา หรือสถานสงเคราะห์คนชราในปัจจุบัน

งานของ Carry S. Kart (อ้างถึงใน จิราลักษณ์ จงสถิตยมัน และคณะ, 2543, น. 18) ที่ทำการศึกษาคคนชราในสถานสงเคราะห์ ได้ค้นพบคนชราในคุณค่าทางลบ โดยกล่าววว่า

สถานสงเคราะห์คนชราในรูปแบบของบ้านพักผู้สูงอายุ (Nursing Home) ในสหรัฐอเมริกา นั้น มีต้นทุนทางการเงินและมนุษย์สูง เนื่องจากผู้สูงอายุ 1:4 คนมีแนวโน้มที่จะส่งไปอยู่ยังบ้านพักคนชรา Carry S. Kart ได้รายงานของนักวิจัยท่านหนึ่งในสหรัฐอเมริกาว่า สถานสงเคราะห์คนชราเปรียบเสมือน “ที่ทิ้งขยะมนุษย์” หรือ “โกดังมนุษย์” อีกทั้งเป็นกระบวนการลดทอนความเป็นมนุษย์ของผู้สูงอายุ นอกจากนั้นยังเป็นกระบวนการทำลายความนับถือตัวเองและความภูมิใจในตัวเองของผู้สูงอายุลง และสถานสงเคราะห์หรือบ้านพักคนชรา ยังเป็นกระบวนการที่สร้างรอยต่อระหว่าง “การตายของสังคม” กับ “การตายทางกายภาพ” ของผู้สูงอายุอีกด้วย

ส่วนแนวคิดของนักสตรีนิยมที่มองถึงวาทกรรมและความเป็นอื่นของผู้หญิงในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัยชรา นั้น กล่าวไว้ว่า ระบบฐานคิดแบบชายเป็นใหญ่ที่แทรกซึมอยู่ในทุกพื้นที่ของสังคม ได้ส่งผลให้ชายและหญิงมีความแตกต่างกัน แต่ความแตกต่างกันนั้นมิได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เข้ามาควบคุมและจัดการให้ผู้หญิงต้องตกอยู่ในสภาวะเสียเปรียบและด้อยกว่าชายในทุกมิติของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Simone de Beauvoir (1989, อ้างถึงใน จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 25) ได้อธิบายว่า ความด้อยของผู้หญิงหรือความเป็นอื่นของผู้หญิงนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะร่างกายของผู้หญิงแตกต่างจากผู้ชาย แต่เกิดจากสภาพการทางสังคมที่ทำให้ผู้หญิงเป็นเช่นนั้น หรืออาจกล่าวได้ว่า “ผู้หญิงถูกทำให้เป็นอื่นทางสังคม” เช่นเดียวกันกับกรณีของหญิงชราที่ถูกสังคมให้ค่าและทำให้เป็นคนชายขอบและรับการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมเนื่องจากกระบวนการทางสังคม ถึงแม้ว่าความชราจะเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่สภาวะความยากจนและความด้อยโอกาสที่หญิงชราได้รับเป็นสิ่งที่สามารถหลีกเลี่ยงหรือเปลี่ยนแปลงได้

นอกจากนั้น แนวคิดของนักสตรีนิยม ที่กล่าวถึงภาพคนชราของคนทั่วไปว่า หลังจอรู่ม งาม ๆ เงิน ๆ ผมสองสี ทำอะไรเรื่องซ้ำ ร่างกายเสื่อมโทรม และเป็นช่วงสุดท้ายของชีวิตที่ไม่ค่อยภริภรณนัก ภาพลักษณ์ของวัยชราที่ถูกถ่ายทอดออกมาในแง่ลบผ่านสื่ออย่างกว้างขวางเช่นนี้ ส่งผลให้คนในสังคมพยายามที่จะหลีกเลี่ยงความสูงอายุ และอคติต่อความสูงอายุเหล่านี้ได้รับการซึมซับเข้ามาอยู่ในความคิดของคนในสังคมที่ละนิดโดยที่ไม่รู้สึกตัว แต่ในความต่างระหว่างผู้สูงอายุหญิงและผู้สูงอายุชายนั้น พบว่าผู้สูงอายุหญิงมักจะถูกเหยียดอายุได้รับการปฏิบัติอย่างมีอคติเนื่องจากการดูแลผู้สูงอายุหญิงมีมากกว่าผู้สูงอายุชาย (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 26)

สอดคล้องกับงานของ ปานจักษ์ ทองปาน (2540, น. 122) ที่ทำการศึกษาและวิจัยเรื่องภาพลักษณ์ของผู้สูงอายุในงานโฆษณาทางโทรทัศน์ โดยปานจักษ์ ทองปาน ได้สรุปผลงานวิจัยว่าผู้สูงอายุเพศหญิง มักถูกเหยียดอายุหรือได้รับการปฏิบัติอย่างมีอคติเนื่องจากความชรา

(Ageism) นอกจากนั้นผลสรุปของการวิจัยชิ้นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวัยอคติและเพศอคติในสังคมว่า ภาพของหญิงสูงอายุที่ปรากฏในสื่อจะมีลักษณะของความน่าสงสาร อ่อนแอ ต้องรอคอย การพึ่งพิงหรือตลก ขบขัน ตรงข้ามกับผู้สูงอายุชายที่ยังคงมีภาพของความเป็นอำนาจ มีความรู้ มีประสบการณ์ และมีบทบาทผู้นำในวงสังคม ภาพของผู้สูงอายุที่ปรากฏในสื่อสามารถสะท้อนถึงภาพของสังคมที่ชายเป็นใหญ่ ทำให้พื้นที่ของผู้มีอำนาจจะต้องเป็นชายสูงอายุ มีชาติวุฒิ ความสูงอายุจึงไปได้กับเพศชายแต่ไปไม่ได้กับเพศหญิง ผู้หญิงอายุเยอะ ยิ่งหมดราคาเร็ว นอกจากนั้นการนำเสนอภาพที่บิดเบือนและไม่ได้สัดส่วนระหว่างบทบาทของเพศชายและเพศหญิง อาจทำให้เพศหญิงยอมรับสภาพความไม่เท่าเทียมอย่างสงบ และมีภาพพจน์ต่อเพศของตนเองว่าเป็นเพศที่อ่อนแอ ต้องพึ่งพาผู้ชายตลอดเวลาซึ่งนับว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพของสตรี

ส่วนงานของนักสตรีนิยมอย่าง จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ (2547, น. 20) นำเสนอถึงแนวคิด วัยอคติและเพศอคติในหญิงชรา ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เมื่อร่างกายของบุคคลเข้าสู่วัยชราจะทำให้ได้รับการปฏิบัติจากคนในครอบครัวและสังคมที่แตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับเพศ ฐานะทางเศรษฐกิจ เชื้อชาติ และสถานะแวดล้อมทางสังคมของแต่ละสังคม การเลือกปฏิบัติที่แตกต่างกันโดยนำเอาเพศ อายุ เชื้อชาติ และชนชั้นมาเป็นเกณฑ์กำหนดเช่นนี้ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือมีความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม โดยอีกฝ่ายหนึ่งอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบและทำให้กลายเป็นรองเสมอมา ซึ่งแน่นอนว่ากลุ่มดังกล่าวคือ เพศหญิงโดยเฉพาะหากเพศหญิงเป็นหญิงชราที่ยากจน ไร้การศึกษาด้วยแล้วก็ยิ่งตกอยู่ในภาวะที่เสียเปรียบและถูกทำให้ด้อยมากยิ่งขึ้น

จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ ยังชี้ให้เห็นว่า การถูกทำให้เป็นรองหรือความเสียเปรียบที่หญิงชราได้รับในบั้นปลายชีวิตนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เกิดจากการสร้างขึ้นของระบบสังคมแบบชายเป็นใหญ่ที่เต็มไปด้วยวัยอคติและเพศอคติ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาและปลูกฝังให้ผู้หญิงต้องประพฤติปฏิบัติและมีบุคลิกตามมาตรฐานที่สังคมต้องการ หากหญิงใดไม่ดำเนินรอยตามกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ก็จะถูกประทับตราว่าเป็นผู้เบี่ยงเบนและไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม เช่นเดียวกันกับหญิงสูงอายุที่ถูกคาดหวังจากสังคมว่าจะต้องประพฤติปฏิบัติตัวให้เป็นไปตามแบบฉบับของผู้สูงอายุที่ดีควรจะเป็น เช่น ต้องทำตัวให้เป็นที่เคารพนับถือ เป็นร่วมพิธีร่วมไหว้ให้ลูกหลาน หรือความเชื่อที่ว่าผู้สูงอายุควรเป็นวัยที่พักผ่อนอยู่กับบ้าน และช่วยงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่พอจะกระทำได้ เช่น เลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน รดน้ำต้นไม้รวมทั้งเป็นที่พึ่งทางใจช่วยอบรมลูกหลานให้อยู่ในศีลธรรมอันดี ดังนั้นหากหญิงชราคนใดไม่ได้ประพฤติตัวไปตามกฎเกณฑ์ที่สังคมคาดหวังไว้ ก็มักจะถูกทำให้แปลกแยกเนื่องจากไม่ได้ปฏิบัติตามคุณลักษณะของผู้สูงอายุที่พึงประสงค์ เช่นการที่หญิงชราคนหนึ่งอพยพเข้ามาขอทานในกรุงเทพฯ ภาพของคนแก่ที่นั่งพนมมือ

ถือชั้นอยู่บนสะพานลอยนั้น มักถูกมองจากผู้พบเห็นว่าเป็นคนแก่ที่น่าสงสาร ยากจน ลูกหลานไม่หาเลี้ยง และรอคอยการช่วยเหลือหรือพึ่งพิงมากกว่าที่จะถูกมองว่าเป็นผู้สูงอายุที่ควรค่าแก่การเคารพนับถือหรือเป็นแบบอย่างที่ดีของลูกหลาน การที่หญิงชราขอทานมีวิถีปฏิบัติที่แตกต่างจากผู้สูงอายุทั่วไป ทำให้หญิงชราเหล่านี้ถูกผลักดันให้เป็นคนชายขอบ ถูกเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม ต้องอยู่ในวังวนของความยากจนและความด้อยโอกาส ส่งผลให้เกิดความไม่เสมอภาคระหว่างหญิงและชาย ซึ่งความแตกต่างเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญแต่เกิดจากมาตรฐานเชิงซ้อนในเรื่องเพศและวัยที่สังคมสร้างขึ้น

ในขณะที่จอห์น สจิวต มิล (John Stuart Mill) ได้กล่าวถึงสถานะกดทับของผู้หญิงและกล่าวถึงกระบวนการแต่งงานที่เป็นภาวะทำให้ผู้หญิงอยู่ในภาวะกดทับ ดีพิมพีในหนังสือ *The Subjection of Women* ว่า ความสัมพันธ์ของสามีและภรรยาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นไม่แตกต่างไปจากความสัมพันธ์ของนายกับบ่าวการทำงานทำให้สถานะของผู้หญิงดูแย่ลง เพราะทำให้สามีมีสิทธิอำนาจในทางกฎหมายและสามารถทำการควบคุมร่างกาย ทรัพย์สินของภรรยา ถึงแม้ว่าทรัพย์สินนั้นภรรยาจะเป็นผู้หามาได้ก็ตาม ความเป็นรองที่ผู้หญิงได้รับนี้เป็นสิ่งที่ถูกยึดเยียดจากสังคม (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 33)

เช่นเดียวกับความเห็นของ ซีมอน เดอร์ โบวัวร์ (simone de Beauvoir) ที่กล่าวและอธิบายไว้ในทำนองเดียวกันกับจอห์น สจิวต มิล ว่า สภาพการณ์ที่สำคัญที่ทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบคือ “ความเป็นเมีย” และ “ความเป็นแม่” เพราะการแต่งงานทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสภาพที่ตัดขาดจากโลกพึ่งพิงผู้หญิง และถูกจำกัดอยู่เพียงในพื้นที่ในบ้าน ใฝารอคอยและคาดหวังความสุขจากการแต่งงานจนไม่สามารถสร้างความเป็นตัวของตัวเองขึ้นมาได้ (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 30)

ดังนั้น จากแนวคิดของนักสตรีนิยมทั้งหลายนั้นเราพอสรุปและประมวลความเห็นได้ว่า การที่ผู้หญิงเป็นรอนั้นมีความเสียเปรียบในเชิงเศรษฐกิจและต้องตกอยู่ในสภาพที่พึ่งพิง ทั้งนี้เพราะกระบวนการแต่งงานนั้นเป็นกระบวนการที่ควบคุมให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะกดทับโดยไม่รู้ตัว และต้องประพฤติปฏิบัติตามอุดมการณ์และมายาคติของความเป็นแม่ศรีเรือน หรือแม่เหี่ยวแม่เรือน เป็นต้นว่า การที่ต้องมีสามีเพียงคนเดียว การทำงานบ้าน การเลี้ยงดูบุตรธิดา หรือการปรนนิบัติสามี นอกจากนั้นเรายังเห็นภาพของกระบวนการแต่งงานที่ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถเป็นอิสระ และจากความเห็นของจอห์น สจิวต มิล และซีโมน เดอร์ โบวัวร์ นั้นพบว่ากระบวนการแต่งงานคือกระบวนการเปลี่ยนผู้ปกครองจากการเป็นสมบัติของพ่อแม่ไปเป็นสมบัติของสามี ทำให้การมองผู้หญิงจึงถูกมองว่าเป็นเด็ก หรือเป็นทรัพย์สินสมบัติที่ขาดความเป็นอิสระ และประเด็นการทำงานบ้านก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่นักสตรีนิยมมองว่า คือกระบวนการกดทับผู้หญิง กล่าวว่

การทำงานบ้านเป็นงานที่ด้อยค่าหรือถูกตีค่าว่าเป็นหน้าที่ของผู้หญิงแต่เพียงอย่างเดียวและเป็นงานที่ผู้หญิงทุกคนจะต้องปฏิบัติโดยที่ไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ ด้วยข้อได้เปรียบและความเห็นของนักสตรีนิยมเหล่านี้จึงสรุปได้ว่า ผู้หญิงอยู่ในสถานะที่ด้อยกว่าผู้ชาย และถูกประเมินค่าว่าสตรีนั้นเป็นผู้ตามในขณะที่ผู้ชายเป็นผู้นำ และในมุมมองเหล่านี้เองที่สามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงหญิงเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุว่าจะต้องคอยได้รับการดูแลและต้องพึ่งพิงผู้ชายหรือคนในครอบครัว ตลอดจนเป็นวัยที่ไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง ผู้สูงอายุหญิงจึงมีสภาพเป็นรองและถูกสังคมประเมินค่าว่าเป็นอื่นจากสังคมนั้นเอง (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 33)

เป้าหมายและจุดยืนของการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการพยายามสร้างองค์ความรู้ หรือคำอธิบายใหม่เกี่ยวกับผู้สูงอายุ เพื่อโต้กลับวาทกรรม หรือชุดความรู้หลักที่อธิบายว่า ผู้สูงอายุเป็นวัยพึ่งพิง อ่อนแอ เป็นภาระของสังคม โดยพยายามสร้างความรู้ในอีกมุมที่สะท้อนให้เห็นพลัง ความเข้มแข็ง และ/หรือศักยภาพของผู้สูงอายุในการดำรงชีวิตให้อยู่รอด โดยมุ่งเป้าการศึกษาไปที่ผู้สูงอายุหญิง เนื่องจากว่าเป็นกลุ่มที่ถูกเบียดขับให้เป็นชายขอบมากกว่าผู้สูงอายุชาย เพราะนอกจากเป็นผู้สูงอายุที่ถูกมองอย่างไม่มีคุณค่าแล้ว ด้วยความเป็นผู้หญิง ยิ่งทำให้พวกเธอต้องเผชิญกับภาวะกดทับซ้ำ คือ เป็นทั้งผู้สูงอายุ และเป็นทั้งผู้หญิง ฉะนั้นการสร้างองค์ความรู้ที่สะท้อนให้เห็น กลยุทธ์เพื่อความอยู่รอด (survival strategy) ของหญิงสูงอายุจึงเป็นบทเรียนที่จะสะท้อนให้เห็นอีกหนึ่งภาพความจริงเกี่ยวกับหญิงสูงอายุ

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. การศึกษาถึงภาวะกดทับที่หญิงสูงอายุได้รับ
2. การศึกษากระบวนการ กลยุทธ์เพื่อสร้างพลังในการดำรงชีวิตหญิงสูงอายุท่ามกลางความกดทับทางเพศ และความกดทับทางวัยที่เผชิญ

ขอบเขตการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษานำแนวคิด ทฤษฎีชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตัวเอง (Empowerment) การนิยามความหมายและทัศนคติต่อผู้สูงอายุหญิง

วาทกรรมต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นมาเพื่ออธิบายผู้สูงอายุหญิง ความเป็นเพศสภาพ (Gender) ภาวะกดทับหรือการทำให้หญิงสูงอายุเป็นอื่น ตลอดจนกระบวนการหรือกลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดของหญิงสูงอายุท่ามกลางความกดทับทางเพศและทางวัยที่เผชิญ เป็นกรอบหลักในการทำการศึกษ

สำหรับประชากรที่ใช้ศึกษา ผู้ศึกษาเลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงสตรีนิยม ที่เน้นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) และการสัมภาษณ์บุคคล (Oral history) ซึ่งประกอบด้วย ผู้สูงอายุหญิง ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป และเป็นผู้ที่มีบทบาทในพื้นที่ทางสังคมและเป็นผู้ที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีปกติสุข อย่างจำนวน 4 คน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทำให้สังคมเข้าใจและมองเห็นถึงภาวะกดทับที่ผู้สูงอายุหญิงต้องเผชิญในการดำรงชีวิต
2. ทำให้ผู้สูงอายุหญิงมองเห็นคุณค่าและศักยภาพของตนเอง นำไปสู่การสร้างพลังความเข้มแข็งและการอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุหญิง